

Σειρά: ΜΕΛΕΤΕΣ
ΠΙΕΡ ΜΠΟΥΡΝΤΙΕ
Κείμενα Κοινωνιολογίας

Μετάφραση: Ν. Παναγιωτόπουλος, Πάνος Γεωργίου, Θάνος
Ψυχογιός, Μαρία Βιδάλη, Μαίρη Χάλαρη, Κατερίνα Ηλιο-
πούλου, Μαρία Θανοπούλου, Ελένη Σταματέλου, Γιώργος
Μαυροειδάκος, Αντουανέττα Καπέλλα, Γιώργος Φερτάκης
Επιμέλεια μετάφρασης: Νίκος Παναγιωτόπουλος
Διόρθωση: Λητώ Τσεκούρα
Εξώφυλλο: Τατιάνα Ραΐση-Βολανάκη

ΠΙΕΡ ΜΠΟΥΡΝΤΙΕ

ΚΕΙΜΕΝΑ
ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΑΣ

Πρόλογος - Επιμέλεια
Ν. Παναγιωτόπουλος

© Ελληνικής έκδοσης:
ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΔΕΛΦΙΝΙ ΕΠΕ
Θεμιστοκλέους 23-25, 106 77 Αθήνα
Τηλ. 36 30 955, Fax: 64 50 764
ISBN: 960-309-110-3

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΔΕΛΦΙΝΙ

ΑΘΗΝΑ 1994

Η ΚΟΙΝΗ ΓΝΩΜΗ ΔΕΝ ΥΠΑΡΧΕΙ*

Θα ήθελα να διευκρινίσω πρώτα ότι ο σκοπός μου δεν είναι να καταγγείλω κατά τρόπο μηχανικό και εύκολο τις σφυγμομετρήσεις γνώμης, αλλά

*Το κείμενο αυτό, μια καταγραφή ενός προφορικού λόγου που απευθύνθηκε σε μη ειδικούς, καθορίζοντας μ' αυτόν τον τρόπο το «ρητορικό του ήθος», σηματοδότησε μια σειρά κριτικών αναλύσεων των σφυγμομετρήσεων της κοινής γνώμης, αυτής της «επιστήμης χωρίς επιστήμονα», όπως λέει ο P. Bourdieu, που συγκροτήθηκε γύρω από τα ινστιτούτα δημοσκοπήσεων και πολιτικών επιστημών (P. Bourdieu, *Les doxosophes*, Minuit, 1, Νοέμβριος 1972, σ. 26-45) και η οποία συγγέεται γενικά με την κοινωνιολογία. Χρήσιμη από μεθοδολογική και επιστημολογική άποψη, αφού επιτρέπει να κατανοήσουμε, μεταξύ άλλων, τι δεν είναι κοινωνιολογία, καταδεικνύοντας πώς μια πραγματική επιστημονική προσέγγιση συνεπάγεται αναστοχαστικότητα (reflexivité), τομή με τον κοινό νοου και κυρίως εργασία κατασκευής ενός αντικειμένου (βλ. ακόμα P. Bourdieu, *La Distinction, Critique sociale du jugement*, και κυρίως το κεφάλαιο «Culture et politique», σ. 463-541, Minuit, Παρίσι 1979), η ανάλυση αυτή είναι παράλληλα αναγκαία, αφού η πρακτική των σφυγμομετρήσεων συγκροτεί σήμερα ένα βασικό εμπόδιο στην ίδια την κοινωνιολογία μέσω της νέας εικόνας της κοινωνικής επιστήμης που παρουσιάζει –και η οποία οφείλει τη δύναμή της στο γεγονός της συνάντησης των συμφερόντων διαφόρων τμημάτων της κυρίαρχης τάξης, κυρίως του πολιτικού και του δημοσιογραφικού χώρου. (Για την αναγκαιότητα μιας κοινωνιολογίας των κοινωνικών χρήσεων της τεχνολογίας των σφυγμομετρήσεων γνώμης βλ. P. Bourdieu, «Le hit-parade des intellectuels Français, ou qui sera juge de la légitimité des juges?», *Actes de la recherche en sciences sociales* 52-53 [1984], σ. 95-100, και των πολιτικο-δημοσιογραφικών χρήσεων των σφυγμομετρήσεων και των ειδικών συνεπειών που παράγονται από την προοδευτική τους ενσωμάτωση μέσα στον τρόπο λειτουργίας του πολιτικού πεδίου βλ. P. Bourdieu, «Le sondage. Une science sans savant», στο P. Bourdieu, *Choses dites*, σ. 217-224, Minuit, Παρίσι 1987· P. Champagne, «Le cercle politique. Usages sociaux des sondages et nouvel espace politique», *Actes de la recherche en sciences sociales* 71-72 [1988], σ. 71-97). Για τις προτάσεις του πάνω στις αρχές μιας πρακτικής της αναστοχαστικής ανθρωπολογίας βλ. P. Bourdieu, J. C. Chamboredon, J. C. Passeron: *Le Métier de sociologue*, Mouton, Παρίσι 1968, και P. Bourdieu με τον L.J.D. Wacquant: *Réponses*, Seuil, Libre. Examen, σ. 187-231.)

να προβώ σε μια αυστηρή ανάλυση του τρόπου λειτουργίας τους και των ιδίων των λειτουργιών τους. Πράγμα που προϋποθέτει την αμφισβήτηση των τριών αξιωμάτων που άρρητα εμπλέκονται. Κάθε έρευνα γνώμης προϋποθέτει ότι όλος ο κόσμος μπορεί να έχει μια γνώμη ή, με άλλα λόγια, ότι η παραγωγή μιας γνώμης είναι ευχάριστη σε όλους. Έστω και αν θίξω ένα αίσθημα αφελώς δημοκρατικό, θα αμφισβητήσω αυτό το πρώτο αξίωμα. Δεύτερο αξίωμα: Υποθέτουμε ότι όλες οι γνώμες είναι ισοδύναμες. Πιστεύω ότι μπορούμε να αποδείξουμε πως κάτι τέτοιο δεν συμβαίνει και ότι το γεγονός συσσώρευσης γνώμών που δεν έχουν καθόλου την ίδια πραγματική δύναμη οδηγεί στην παραγωγή τεχνημάτων δίχως νόημα. Τρίτο άρρητο αξίωμα: Στο απλό γεγονός να τίθεται η ίδια ερώτηση σε όλο τον κόσμο εμπλέκεται η υπόθεση ότι υπάρχει συναίνεση για τα προβλήματα, με άλλα λόγια ότι υπάρχει συμφωνία για τις ερωτήσεις που αξίζει να τίθενται. Τα τρία αυτά αξιώματα συνεπιφέρουν, νομίζω, ολόκληρη σειρά διαστρεβλώσεων, που παρατηρούνται ακόμα και όταν όλοι οι όροι της μεθοδολογικής αυστηρότητας πληρούνται στη συλλογή και στην ανάλυση των δεδομένων.

Πολύ συχνά ασκούμε τεχνικές επιτιμήσεις στις σφυγμομετρήσεις γνώμης. Για παράδειγμα αμφισβητούμε την αντιπροσωπευτικότητα των δειγμάτων. Φρονώ ότι, στην παρούσα κατάσταση των χρησιμοποιούμενων μέσων από τα γραφεία παραγωγής σφυγμομετρήσεων, η ένταση είναι εντελώς αστήρικτη. Τους προσάπτουμε επίσης ότι θέτουν διαστρεβλωμένες ερωτήσεις, ή μάλλον ότι διαστρεβλώνουν τις ερωτήσεις με τον τρόπο που τις διατυπώνουν: αυτό ήδη αληθεύει περισσότερο, και συχνά συμβαίνει να υπαγορεύουμε την απάντηση με τον τρόπο που θέτουμε την ερώτηση. Έτσι, για παράδειγμα, παραβαίνοντας τη στοιχειώδη αρχή της σύνταξης ενός ερωτηματολογίου που απαιτεί να «παρέχουμε τις δυνατότητές τους» σε όλες τις δυνατές ερωτήσεις, παραλείπουμε συχνά στις ερωτήσεις ή στις προτεινόμενες απαντήσεις μια από τις δυνατές επιλογές, ή ακόμη προτείνουμε αρκετές φορές την ίδια επιλογή με διαφορετικές διατυπώσεις. Υπάρχουν πολλών ειδών διαστρεβλώσεις αυτού του τύπου και θα ήταν ενδιαφέρον να αναρωτηθούμε για τις κοινωνικές συνθήκες εμφάνισης αυτών των διαστρεβλώσεων. Τις περισσότερες φορές οφείλονται στις συνθήκες κάτω από τις οποίες εργάζονται οι άνθρωποι που παράγουν τα ερωτηματολόγια. Αλλά οφείλονται κυρίως στο γεγονός ότι οι προβληματικές που κατασκευάζουν τα ινστιτούτα δημοσκοπήσεων υποτάσσονται σε ένα αίτημα ιδιάζοντος τύπου. Έτσι, έχοντας αναλάβει την ανάλυση μιας μεγάλης εθνικής έρευνας για τη γνώμη των Γάλλων αναφορικά με το σύστημα διδασκαλίας, επισημάναμε, στα αρχεία ενός ορισμένου αριθμού γραφείων μελετών, όλες τις ερωτήσεις που αφορούν τη διδασκαλία. Αυτό μας οδήγησε να αντιληφθούμε ότι από

το Μάιο του 1968 έχουν τεθεί περισσότερες από διακόσιες ερωτήσεις σχετικά με το σύστημα διδασκαλίας έναντι λιγότερων από είκοσι από το 1960 μέχρι το 1968. Αυτό σημαίνει ότι οι προβληματικές που επιβάλλονται σ' αυτόν τον τύπο οργανισμού έχουν άμεση σχέση με τις εκάστοτε συγκυρίες και εξαρτώνται από έναν ορισμένο τύπο κοινωνικού αιτήματος. Η ερώτηση της διδασκαλίας λ.χ. μπορεί να τεθεί από ένα ινστιτούτο σφυγμομετρήσεων μόνο όταν γίνει πολιτικό πρόβλημα. Βλέπουμε αμέσως τη διαφορά που διαχωρίζει αυτά τα ιδρύματα από τα κέντρα ερευνών που γεννούν τις προβληματικές τους, αν όχι σ' έναν καθαρίο ουρανό, οπωσδήποτε με μια πολύ μεγαλύτερη απόσταση απέναντι στο κοινωνικό αίτημα με την άμεση και κατεπείγουσα μορφή του.

Μια συνοπτική στατιστική ανάλυση των τιθέμενων ερωτήσεων μας αποκάλυψε ότι η μεγάλη πλειονότητά τους συνδεόταν απευθείας με τις πολιτικές ενασχολήσεις του «πολιτικού προσωπικού». Εάν απόψε διασκεδάσαμε παίζοντας με χαρτάκια και αν σας έλεγα να γράψετε πέντε ερωτήσεις που σας φαίνονται οι σημαντικότερες σε σχέση με τη διδασκαλία, ασφαλώς θα είχαμε έναν κατάλογο πολύ διαφορετικό από εκείνον που παίρνουμε αν απομονώσουμε τις ερωτήσεις που έχουν πραγματικά τεθεί στις έρευνες γνώμης. Η ερώτηση: «Πρέπει να εισαχθεί η πολιτική στα λύκεια;» (ή παραλλαγές της) έχει τεθεί πολλές φορές, ενώ η ερώτηση: «Πρέπει να τροποποιηθούν τα προγράμματα;» ή «Πρέπει να τροποποιηθεί ο τρόπος μετάδοσης των περιεχομένων;» πολύ σπάνια· το ίδιο και η ερώτηση: «Πρέπει να επιμορφωθούν οι διδάσκοντες;». Τόσες ερωτήσεις, που είναι πολύ σημαντικές, τουλάχιστον μέσα σε μια άλλη προοπτική.

Οι προβληματικές που προτείνονται από τις σφυγμομετρήσεις εξαρτώνται από πολιτικά συμφέροντα, και αυτό υπαγορεύει σε μεγάλο βαθμό τόσο τη σημασία των απαντήσεων όσο και τη σημασία που δίδεται στη δημοσίευση των αποτελεσμάτων. Η σφυγμομέτρηση είναι, στην παρούσα κατάσταση, ένα εργαλείο πολιτικής δράσης· η σημαντικότερη λειτουργία της συνίσταται ίσως στο να επιβάλλει την ψευδαίσθηση ότι υφίσταται μια κοινή γνώμη σαν το καθαρά προσθετικό άθροισμα ατομικών γνώμων· στο να επιβάλλει την ιδέα ότι υφίσταται κάτι που αποτελεί τον μέσο όρο των γνώμων ή τη μέση γνώμη. Η «κοινή γνώμη» που εκδηλώνεται στα πρωτοσέλιδα εφημερίδων με τη μορφή ποσοστών (60% των Γάλλων είναι υπέρ...), η κοινή αυτή γνώμη είναι ένα καθαρό και απλό τέχνημα, που έχει ως λειτουργία να αποκρύπτει ότι η κατάσταση της γνώμης σε μια δεδομένη στιγμή του χρόνου είναι ένα σύστημα δυνάμεων, πιέσεων, και ότι δεν υπάρχει τίποτα πιο ακατάλληλο για να αντιπροσωπεύσει την κατάσταση της γνώμης από ένα ποσοστό.

Γνωρίζουμε ότι κάθε άσκηση της δύναμης συνοδεύεται από ένα λόγο

που αποβλέπει στη νομιμοποίηση της δύναμης εκείνου που την ασκεί· μπορούμε μάλιστα να πούμε ότι η ιδιότητα κάθε σχέσης δύναμης είναι να αποκτά όλη της τη δύναμη στο μέτρο μόνο όπου αποκρύπτεται σαν τέτοια. Κοινολογίς, για να μιλήσουμε απλά, ο πολιτικός είναι εκείνος που λέει: «Ο Θεός είναι μαζί μας». Το αντίστοιχο του «Ο Θεός είναι μαζί μας» είναι σήμερα «Η κοινή γνώμη είναι μαζί μας». Αυτό είναι το θεμελιώδες αποτέλεσμα της έρευνας γνώμης: να σχηματίζει την ιδέα ότι υπάρχει μια ομόφωνη κοινή γνώμη, συνεπώς να νομιμοποιήσει μια πολιτική και να ισχυροποιήσει τις σχέσεις δύναμης που τη θεμελιώνουν ή την καθιστούν δυνατή.

Έχοντας πει στην αρχή αυτό που ήθελα να πω στο τέλος, θα προσπαθήσω να καταδείξω πολύ σύντομα ποιες είναι οι διεργασίες μέσα από τις οποίες παράγεται αυτό το φαινόμενο της συναίνεσης (effet de consensus). Η πρώτη διεργασία, που έχει ως αφετηρία το αξίωμα σύμφωνα με το οποίο όλος ο κόσμος οφείλει να έχει μια γνώμη, συνίσταται στο να μη ληφθούν υπόψη τα «δεν απαντώ». Ρωτάτε για παράδειγμα τον κόσμο: «Είστε υπέρ της κυβέρνησης Πομπιντού;». Καταγράφετε 30% «δεν απαντώ», 20% «ναι», 50% «όχι». Μπορείτε να πείτε: Το ποσοστό αυτών που είναι κατά, είναι υψηλότερο από το ποσοστό εκείνων που είναι υπέρ και κατόπιν υπάρχει αυτό το υπόλοιπο 30%. Μπορείτε επίσης να υπολογίσετε ξανά τα ποσοστά υπέρ και κατά αποκλείοντας τα «δεν απαντώ». Η απλή αυτή επιλογή είναι μια θεωρητική διεργασία απίστευτης βαρύτητας, πάνω στην οποία θα ήθελα να συλλογιστούμε μαζί.

Το να αποκλείονται τα «δεν απαντώ» είναι σαν να κάνουμε αυτό που γίνεται σε μια εκλογική αναμέτρηση, όπου υπάρχουν λευκά ή άκυρα ψηφοδέλτια: είναι σαν να επιβάλλουμε στην έρευνα γνώμης την άρρητη φιλοσοφία της εκλογικής έρευνας. Εάν κοιτάξουμε καλύτερα, παρατηρούμε ότι το ποσοστό των «δεν απαντώ» είναι γενικά υψηλότερο στις γυναίκες απ' ό,τι στους άνδρες, ότι η απόκλιση μεταξύ γυναικών και ανδρών είναι τόσο μεγαλύτερη όσο τα τιθέμενα προβλήματα είναι πιο καθαρά πολιτικού χαρακτήρα. Άλλη παρατήρηση: όσο περισσότερο μια ερώτηση αναφέρεται σε προβλήματα γνώσης, τόσο μεγαλύτερη είναι η απόκλιση μεταξύ των ποσοστών «δεν απαντώ» των περισσότερο και των λιγότερο μορφωμένων. Αντίστροφα, όταν οι ερωτήσεις αναφέρονται σε ηθικά προβλήματα, οι διακυμάνσεις των «δεν απαντώ», ανάλογα με το επίπεδο εκπαίδευσης, είναι χαμηλές (παράδειγμα: «Πρέπει να είμαστε αυστηροί με τα παιδιά;»). Άλλη παρατήρηση: όσο περισσότερο θέτει μια ερώτηση συγκρουσιακά προβλήματα, όσο περισσότερο οδηγεί σ' ένα σύμπλεγμα αντιφάσεων (για παράδειγμα, μια ερώτηση σχετικά με την κατάσταση στην Τσεχοσλοβακία για όσους ψηφίζουν τους κομμουνιστές), όσο περισσότερο γεννά εντάσεις για μια ορισμένη κατηγορία, τόσο περισσότερο είναι συχνά, στην κατηγορία αυτή, τα

«δεν απαντώ». Συνεπώς, η απλή στατιστική ανάλυση των «δεν απαντώ» παρέχει μια πληροφορία για το τι σημαίνει η ερώτηση, καθώς επίσης και για την εξεταζόμενη κατηγορία, η οποία ορίζεται τόσο από την πιθανότητα που της αποδίδεται να έχει μια γνώμη όσο και από την υπό συνθήκη πιθανότητα να έχει μια γνώμη υπέρ ή κατά.

Η επιστημονική ανάλυση των σφυγμομετρήσεων γνώμης δείχνει ότι στην πραγματικότητα δεν υπάρχει καθολικό πρόβλημα: ότι δεν υπάρχει ερώτηση που να μην ερμηνεύεται ξανά σε συνάρτηση με τα συμφέροντα των ατόμων στα οποία τίθεται, ενώ η πρώτη επιταγή είναι να αναρωτηθούμε σε ποια ερώτηση πιστεύουν οι διάφορες κατηγορίες των ερωτηθέντων ότι απάντησαν. Μια από τις πιο ολέθριες επιπτώσεις της έρευνας γνώμης συνίσταται ακριβώς στο να καλούνται τα άτομα να απαντούν σε ερωτήσεις για τις οποίες δεν διερωτώνται. Για παράδειγμα, είτε είναι ερωτήσεις που περιτρέφονται γύρω από τα προβλήματα της ηθικής, είτε πρόκειται για ερωτήσεις σχετικά με την αυστηρότητα των γονέων, τις σχέσεις μεταξύ δασκάλων και μαθητών, την κατευθυνόμενη ή μη κατευθυνόμενη παιδαγωγική κτλ., προβλήματα που συλλαμβάνονται ως ηθικά προβλήματα όσο περισσότερο κατεβαίνουμε στην κοινωνική ιεραρχία, αλλά που μπορούν να είναι πολιτικά προβλήματα για τις ανώτερες τάξεις: ένα από τα αποτελέσματα της έρευνας συνίσταται στο να μεταμορφώνονται ηθικές απαντήσεις σε πολιτικές απαντήσεις με την απλή επιβολή μιας προβληματικής.

Πράγματι υπάρχουν αρκετές αρχές από τις οποίες μπορούμε να παραγάγουμε μια απάντηση. Υπάρχει πρώτα αυτό που μπορούμε να αποκαλέσουμε πολιτική αρμοδιότητα σε αναφορά προς έναν αυθαίρετο και μαζί νόμιμο ορισμό – δηλαδή κυρίαρχο και συγκαλυμμένο ως τέτοιο – της πολιτικής. Η πολιτική αυτή αρμοδιότητα δεν είναι καθολικώς διαδεδομένη. Ποικίλλει περιτύπου όπως και το επίπεδο εκπαίδευσης. Με άλλα λόγια, η πιθανότητα να έχει κανείς μια γνώμη πάνω σε όλα τα θέματα που προϋποθέτουν πολιτικές γνώσεις μπορεί να συγκριθεί με την πιθανότητα που έχει να πάει στο μουσείο. Παρατηρούμε σημαντικές αποκλίσεις: εκεί όπου ο τάδε φοιτητής που είναι στρατευμένος σ' ένα αριστεριστικό κίνημα βλέπει δεκαπέντε διαιρέσεις στα αριστερά του σοσιαλιστικού κόμματος, για το μέσο στέλεχος δεν υπάρχει τίποτα. Στην πολιτική κλίμακα (άκρα αριστερά, αριστερά, κεντροαριστερά, κέντρο, κεντροδεξιά, δεξιά, άκρα δεξιά κτλ.), την οποία οι έρευνες «πολιτικής επιστήμης» χρησιμοποιούν σαν αυτονόητη, ορισμένες κοινωνικές κατηγορίες χρησιμοποιούν έντονα μια μικρή γωνία της άκρας αριστεράς· άλλες χρησιμοποιούν μόνο το κέντρο, άλλες χρησιμοποιούν ολόκληρη την κλίμακα. Τελικά, μια εκλογή είναι η συνάθροιση χώρων εντελώς διαφορετικών· συναθροίζουμε άτομα που μετρούν σε εκατοστά με άτομα που με-

τρούν σε χιλιόμετρα ή, ακόμα, με άτομα που βαθμολογούν από το 0 έως το 20 καθώς και με άτομα που βαθμολογούν από το 9 ως το 11. Η αρμοδιότητα μετριέται μεταξύ άλλων με το βαθμό λεπτότητας αντίληψης (το ίδιο συμβαίνει και στην αισθητική, όπου ορισμένοι μπορούν να διακρίνουν τις πέντε ή έξι διαδοχικές τεχνολογίες ενός μόνου ζωγράφου).

Η σύγκριση αυτή μπορεί να επεκταθεί κι άλλο. Στην αισθητική αντίληψη υπάρχει πρώτα μια ανεκτική κατάσταση: τα άτομα πρέπει να σκέπτονται το έργο τέχνης σαν ένα έργο τέχνης· στη συνέχεια, αφού το συλλάβουν σαν έργο τέχνης, πρέπει να έχουν κατηγορίες αντίληψης για να το κατασκευάσουν, να το δομήσουν κτλ. Ας υποθέσουμε ότι μια ερώτηση διατυπώνεται με τον εξής τρόπο: «Είστε υπέρ μιας κατευθυνόμενης παιδείας ή μιας μη κατευθυνόμενης παιδείας;». Για ορισμένους, μπορεί να στοιχειοθετηθεί σαν πολιτική, σαν να εντάσσεται η αναπαράσταση των σχέσεων γονέων-παιδιών σε μια συστηματική θεώρηση της κοινωνίας· για άλλους είναι καθαρά θέμα ηθικής. Έτσι το ερωτηματολόγιο που έχουμε επεξεργαστεί και με το οποίο ρωτάμε τα άτομα εάν, γι' αυτά, είναι ή όχι πολιτική το να απεργείς, να έχεις μακριά μαλλιά, να συμμετέχεις σ' ένα φεστιβάλ ποπ κτλ. προκαλεί την εμφάνιση πολύ μεγάλων διαφοροποιήσεων ανάλογα με τις κοινωνικές τάξεις. Η πρώτη συνθήκη για να απαντήσεις πλήρως σε μια πολιτική ερώτηση είναι λοιπόν να είσαι ικανός να τη στοιχειοθετείς σαν πολιτική· η δεύτερη, αφού τη στοιχειοθετήσεις σαν πολιτική, είναι να μπορείς να εφαρμόσεις σ' αυτήν καθαρά πολιτικές κατηγορίες που μπορούν να είναι περισσότερο ή λιγότερο κατάλληλες, περισσότερο ή λιγότερο εκλεπτυσμένες κτλ. Αυτές είναι οι ειδικές συνθήκες παραγωγής των γνώμων, αυτές που η έρευνα γνώμης υποθέτει ότι εκπληρώνονται καθολικά και ομοιόμορφα με το πρώτο αξίωμα, κατά το οποίο όλος ο κόσμος μπορεί να παράγει μια γνώμη.

Δεύτερη αρχή από την οποία τα άτομα μπορούν να παράγουν μια γνώμη, αυτό που αποκαλώ «ταξικό ήθος» (για να μην πω «ταξική ηθική»), δηλαδή ένα σύστημα άρρητων αξιών που τα άτομα ενσωμάτωσαν από την παιδική τους ηλικία και με βάση το οποίο παράγουν απαντήσεις σε άκρως διαφορετικά προβλήματα. Οι γνώμες που μπορούν να ανταλλάσσουν τα άτομα κατά την έξοδό τους από έναν ποδοσφαιρικό αγώνα μεταξύ των ομάδων Α και Β οφείλουν ένα μεγάλο μέρος της συνοχής τους, της λογικής τους, στο ταξικό ήθος. Ένα πλήθος απαντήσεων που θεωρούνται πολιτικές απαντήσεις παράγονται στην πραγματικότητα από το ταξικό ήθος και ταυτόχρονα μπορούν να προσλαμβάνουν μια εντελώς διαφορετική σημασία όταν ερμηνεύονται στο πολιτικό πεδίο. Εδώ οφείλω να αναφερθώ σε μια κοινωνιολογική παράδοση που είναι διαδεδομένη κυρίως μεταξύ ορισμένων κοινωνιολόγων της πολιτικής στις Ηνωμένες Πολιτείες που μιλούν συχνότατα για συντηρη-

τισμό και για αυταρχισμό των λαϊκών τάξεων. Οι θέσεις αυτές θεμελιώνονται στη διεθνή σύγκριση ερευνών ή εκλογών που τείνουν να δείχνουν ότι κάθε φορά που ρωτάμε τις λαϊκές τάξεις, σε οποιαδήποτε χώρα, για προβλήματα που αφορούν τις σχέσεις εξουσίας, την ατομική ελευθερία, την ελευθερία του τύπου κτλ., δίνουν απαντήσεις πιο «αυταρχικές» από εκείνες που δίνουν οι άλλες τάξεις· και απ' αυτό βγάζουμε το γενικό συμπέρασμα ότι υπάρχει σύγκρουση μεταξύ των δημοκρατικών αξιών (στον συγγραφέα που έχω κατά νου, τον Lipset, πρόκειται για αμερικανικές δημοκρατικές αξίες) και των αξιών που οι λαϊκές τάξεις έχουν ενσωματώσει, αξίες αυταρχικού και κατασταλτικού τύπου. Απ' αυτό αντλούμε μια εσχατολογική θεώρηση: ας ανυψώσουμε το βιοτικό επίπεδο, ας ανυψώσουμε το μορφωτικό επίπεδο και, αφού η τάση προς την καταστολή, τον αυταρχισμό κτλ. συνδέεται με τα χαμηλά εισοδήματα, με τα χαμηλά επίπεδα μόρφωσης κτλ., θα παραγάγουμε έτσι καλούς πολίτες της αμερικανικής δημοκρατίας. Κατά την άποψή μου, το ζήτημα που τίθεται είναι η σημασία των απαντήσεων που δίνονται σε ορισμένες ερωτήσεις. Ας υποθέσουμε ένα σύνολο ερωτήσεων του τύπου: Πρέπει οι καθηγητές να κάνουν απεργία όταν απειλείται η θέση τους; Οι διδάσκοντες πρέπει να είναι αλληλέγγυοι με τους άλλους δημόσιους λειτουργούς στις περιόδους κοινωνικής σύγκρουσης; κτλ. Από τα δύο αυτά σύνολα ερωτήσεων προκύπτουν απαντήσεις με διάθροψη εντελώς αντίστροφη από την άποψη της κοινωνικής τάξης. Το πρώτο σύνολο ερωτήσεων, που αφορά έναν ορισμένο τύπο καινοτομίας στις κοινωνικές σχέσεις, στη συμβολική μορφή των κοινωνικών σχέσεων, προκαλεί απαντήσεις τόσο περισσότερο ευνοϊκές όσο ανερχόμαστε στην κοινωνική ιεραρχία και στην ιεραρχία ανάλογα με το επίπεδο μόρφωσης· αντίστροφα, οι ερωτήσεις που αφορούν τους πραγματικούς μετασχηματισμούς των σχέσεων δύναμης μεταξύ των τάξεων προκαλούν απαντήσεις όλο και περισσότερο δυσμενείς όσο ανεβαίνουμε στην κοινωνική ιεραρχία.

Κοντολογίς, η πρόταση «οι λαϊκές τάξεις είναι κατασταλτικές» δεν είναι ούτε αληθής ούτε αναληθής. Είναι αληθινή στο μέτρο που, μπροστά σ' ένα σύνολο προβλημάτων, όπως αυτά που αφορούν την οικογενειακή ηθική, τις σχέσεις μεταξύ των γενεών ή μεταξύ των φύλων, οι λαϊκές τάξεις τείνουν να εκδηλώνουν πολύ μεγαλύτερη αυστηρότητα απ' όσο οι άλλες κοινωνικές τάξεις. Αντίθετα, για τις ερωτήσεις πολιτικής δομής, που εμπλέκουν τη διατήρηση ή το μετασχηματισμό της κοινωνικής τάξης (πραγμάτων) και όχι πια μονάχα τη διατήρηση ή το μετασχηματισμό των τρόπων σχέσης μεταξύ των ατόμων, οι λαϊκές τάξεις τίθενται πολύ πιο ευνοϊκά υπέρ της καινοτομίας, δηλαδή υπέρ ενός μετασχηματισμού των κοινωνικών δομών. Βλέπετε πώς ορισμένα από τα προβλήματα που τέθηκαν, και συχνά

με άσχημο τρόπο το Μάιο του 1968, στη σύγκρουση μεταξύ του Κομμουνιστικού Κόμματος και των αριστεριστών, συνδέονται πολύ άμεσα με το κύριο πρόβλημα που προσπάθησα να θέσω απόψε, εκείνο της φύσης των απαντήσεων, δηλαδή της αρχής από την οποία παράγονται. Η αντίθεση που έκανα μεταξύ των δύο αυτών ομάδων ερωτήσεων ισοδυναμεί πράγματι με την αντίθεση μεταξύ δύο αρχών παραγωγής των γνώμων: μια αρχή καθαρά πολιτική και μια αρχή ηθική, ενώ το πρόβλημα του συντηρητισμού των λαϊκών τάξεων είναι το προϊόν άγνοιας αυτής της διάκρισης.

Η επίδραση της επιβολής προβληματικής, επίδραση που ασκείται από κάθε έρευνα γνώμης και από κάθε πολιτική διερεύνηση (αρχίζοντας από την εκλογική), απορρέει από το γεγονός ότι οι ερωτήσεις που τίθενται σε μια έρευνα γνώμης δεν είναι ερωτήσεις που τίθενται πραγματικά σε όλα τα ερωτώμενα άτομα και ότι οι απαντήσεις δεν ερμηνεύονται σύμφωνα με την προβληματική σύμφωνα με την οποία οι διαφορετικές κατηγορίες των ατόμων που απάντησαν έδωσαν πραγματικά μια απάντηση. Έτσι η κυρίαρχη προβληματική, της οποίας δίνει μια εικόνα ο κατάλογος των ερωτήσεων που τέθηκαν τα δύο τελευταία χρόνια από τα ινστιτούτα δημοσκοπήσεων, δηλαδή η προβληματική που ενδιαφέρει ουσιαστικά τα άτομα που κατέχουν την εξουσία και που θέλουν να ενημερώνονται για τα μέσα οργάνωσης της πολιτικής τους δράσης, ελέγχεται πολύ άνισα από τις διάφορες κοινωνικές τάξεις. Και, πράγμα σημαντικό, αυτές είναι λίγο πολύ ικανές να παράγουν μια αντι-προβληματική. Με αφορμή την τηλεοπτική συζήτηση μεταξύ του Servan-Schreiber και του Giscard d' Estaing, ένα ινστιτούτο δημοσκοπήσεων είχε θέσει ερωτήσεις του τύπου: «Είναι η σχολική επιτυχία συνάρτηση των χαρισμάτων, της ιδιοφυΐας, της εργασίας, της αξίας;». Οι απαντήσεις μάς παρέχουν πράγματι μια πληροφορία (που την αγνοούν αυτοί που τις παρήγαγαν) για το βαθμό στον οποίο οι διάφορες κοινωνικές τάξεις συνειδητοποιούν τους νόμους της κληρονομικής μεταβίβασης του πολιτισμικού κεφαλαίου. Η προσκόλληση στο μύθο του χαρίσματος και της ανόδου μέσω του σχολείου, της σχολικής δικαιοσύνης, της δίκαιης κατανομής των θέσεων ανάλογα με τους τίτλους κτλ. είναι πολύ έντονη στις λαϊκές τάξεις. Η αντι-προβληματική μπορεί να υπάρχει για ορισμένους διανοούμενους, αλλά δεν έχει κοινωνική δύναμη παρόλο ότι την έχουν ενστερνιστεί ορισμένα κόμματα και ομάδες. Η επιστημονική αλήθεια υπόκειται στους ίδιους νόμους διάδοσης όπως και η ιδεολογία. Μια επιστημονική πρόταση είναι σαν την παπική βούλα για τη ρύθμιση των γεννήσεων: κατ' αρχήν μόνο τους νεοφώτιστους.

Συνδυάζουμε την ιδέα της αντικειμενικότητας σε μια έρευνα γνώμης με το γεγονός ότι θέτουμε την ερώτηση με την πιο ουδέτερη φρασεολογία, προκειμένου να δίνονται όλες οι ευκαιρίες σε όλες τις απαντήσεις. Στην πραγ-

ματικότητα, η έρευνα γνώμης θα πλησίαζε δίχως άλλο περισσότερο αυτό που γίνεται στην πραγματικότητα εάν, παραβαίνοντας εντελώς τους κανόνες της «αντικειμενικότητας», δίνονταν στους ανθρώπους τα μέσα να τοποθετούνται όπως πραγματικά τοποθετούνται στην πραγματική πρακτική, δηλαδή σε σχέση με ήδη διατυπωμένες γνώμες: εάν, αντί να πούμε π.χ. «υπάρχουν άνθρωποι που είναι υπέρ της ρύθμισης των γεννήσεων και άλλοι που είναι κατά· εσείς; ...», διατυπώναμε μια σειρά ρητών τοποθετήσεων ομάδων εντεταλμένων να συγκροτήσουν τις γνώμες και να τις διαδώσουν, κατά τρόπο που οι άνθρωποι να μπορούν να τοποθετηθούν σε σχέση με ήδη συγκροτημένες απαντήσεις. Μιλάμε συνήθως για τοποθετήσεις, για θέσεις που έχουμε λάβει (prises de position): υπάρχουν θέσεις που έχουν ήδη προβλεφθεί και τις παίρνουμε. Αλλά δεν τις παίρνουμε στην τύχη. Παίρνουμε τις θέσεις που είμαστε προδιατεθειμένοι να πάρουμε ανάλογα με τη θέση που κατέχουμε μέσα σε ένα ορισμένο πεδίο. Μια αυστηρή ανάλυση αποσκοπεί στο να εξηγήσει τις σχέσεις μεταξύ της δομής των προς λήψη θέσεων και της δομής του πεδίου των αντικειμενικά κατεχόμενων θέσεων.

Εάν οι έρευνες γνώμης αντιλαμβάνονται πολύ άσχημα τις εν δυνάμει καταστάσεις της γνώμης και ακριβέστερα τις κινήσεις γνώμης, αυτό οφείλεται μεταξύ άλλων στο ότι η κατάσταση στην οποία συλλαμβάνουν τις γνώμες είναι εντελώς τεχνητή. Στις καταστάσεις όπου συγκροτείται η γνώμη, ιδιαίτερα τις καταστάσεις κρίσης, τα άτομα βρίσκονται μπροστά σε συγκροτημένες γνώμες, σε γνώμες υποστηριζόμενες από ομάδες, έτσι που η εκλογή ανάμεσα σε γνώμες ισοδυναμεί προφανώς με εκλογή ανάμεσα σε ομάδες. Τέτοια είναι η αρχή του φαινομένου της πολιτικοποίησης (effet de politisation), που παράγεται από την κρίση: πρέπει να εκλέγουμε μεταξύ ομάδων που ορίζονται πολιτικά και να ορίζουμε όλο και περισσότερο τοποθετήσεις σε συνάρτηση με αρχές ρητά πολιτικές. Πράγματι, αυτό που μου φαίνεται σημαντικό είναι ότι η έρευνα γνώμης αντιμετωπίζει την κοινή γνώμη σαν ένα απλό άθροισμα ατομικών γνώμων, που έχουν συλλεγεί μέσα σε μια κατάσταση που είναι κατά βάθος αυτή του παραβάν, όπου το άτομο πηγαίνει κρυφά να εκφράσει στην απομόνωση μια μεμονωμένη γνώμη. Στις πραγματικές καταστάσεις οι γνώμες είναι δυνάμεις, και οι σχέσεις γνώμων είναι συγκρούσεις δύναμης μεταξύ ομάδων.

Ένας άλλος νόμος προκύπτει από τις αναλύσεις αυτές: έχουμε τόσες περισσότερες γνώμες για ένα πρόβλημα όσο περισσότερο ενδιαφέρον έχει για μας το πρόβλημα αυτό, δηλαδή όσο περισσότερο συμφέρον έχουμε στο πρόβλημα αυτό. Για παράδειγμα, για το σύστημα διδασκαλίας, το ποσοστό απαντήσεων βρίσκεται σε άμεση συνάρτηση με το βαθμό της σχέσης που υπάρχει με το σύστημα διδασκαλίας, και η πιθανότητα να έχουμε μια γνώμη ποικιλ-

λει ανάλογα με την πιθανότητα να έχουμε εξουσία πάνω σ' αυτό για το οποίο εκφράζουμε γνώμη. Η γνώμη που επιβάλλεται ως τέτοια, αυθόρμητα, είναι η γνώμη των ατόμων των οποίων η γνώμη έχει βαρύτητα, όπως λέμε. Εάν ένας υπουργός Εθνικής Παιδείας ενεργούσε σε συνάρτηση με μια σφυγμομέτρηση (ή τουλάχιστον με βάση μια επιφανειακή ανάγνωση της σφυγμομέτρησης), δεν θα έκανε αυτό που κάνει όταν ενεργεί πραγματικά σαν πολιτικός, δηλαδή με βάση τα τηλεφωνήματα που δέχεται, με την επίσκεψη του τάδε συνδικαλιστή υπεύθυνου, του τάδε πρύτανη κτλ. Πράγματι, ενεργεί σε συνάρτηση με αυτές τις δυνάμεις γνώμης, τις πραγματικά συγκροτημένες, που δεν προβάλλουν μέσα στην αντίληψή του παρά μόνο στο μέτρο που έχουν δύναμη ή που έχουν δύναμη επειδή είναι κινητοποιημένες.

Προκειμένου να γίνει μια πρόβλεψη για τα επόμενα δέκα χρόνια όσον αφορά το Πανεπιστήμιο, θεωρώ ότι η κινητοποιημένη γνώμη αποτελεί την καλύτερη βάση. Ωστόσο το γεγονός, που πιστοποιείται από τα «δεν απαντώ», ότι οι διαθέσεις ορισμένων κατηγοριών δεν απολήγουν σε γνώμη, δηλαδή σε συγκροτημένο λόγο που θέλει να θεωρείται συνεκτικός, να εισακούεται, να επιβάλλεται κτλ., δεν πρέπει να μας οδηγεί στο συμπέρασμα ότι σε καταστάσεις κρίσης τα άτομα που δεν είχαν γνώμη θα κάνουν μια τυχαία επιλογή: εάν το πρόβλημα είναι γι' αυτά πολιτικά συγκροτημένο (προβλήματα μισθολογίου, ρυθμού εργασίας για τους εργατές), θα επιλέξουν με γνώμονα την πολιτική αρμοδιότητα: εάν πρόκειται για πρόβλημα που κατά την άποψή τους δεν είναι πολιτικά συγκροτημένο (σχέσεις καταπίεσης μέσα στην επιχείρηση) ή αν πρόκειται για πρόβλημα στο στάδιο συγκρότησής του, θα οδηγηθούν από το βαθιά ασυνείδητο σύστημα διαθέσεων που προσανατολίζει τις επιλογές τους στους πιο διαφορετικούς τομείς, από την αισθητική ή τον αθλητισμό έως τις οικονομικές προτιμήσεις. Η παραδοσιακή έρευνα γνώμης αγνοεί ταυτόχρονα τις ομάδες πίεσης και τις εν δυνάμει διαθέσεις που μπορούν να μην εκφράζονται με τη μορφή ρητού λόγου. Γι' αυτό είναι ανέκμη να κάνει την παραμικρότερη λογική πρόβλεψη αυτού που μπορεί να συμβεί σε μια κατάσταση κρίσης.

Ας υποθέσουμε ένα πρόβλημα σαν εκείνο του συστήματος διδασκαλίας. Μπορούμε να ρωτήσουμε: «Τι σκέπτεστε για την πολιτική του Edgar Faure;». Είναι ερώτηση που μοιάζει πολύ με προεκλογική έρευνα, με την έννοια ότι είναι τη νύχτα που όλες οι αγελάδες είναι μαύρες. Όλος ο κόσμος συμφωνεί σε γενικές γραμμές δίχως να ξέρει για ποιο πράγμα γνωρίζουμε τι σήμαινε η ομόφωνη ψήφος υπέρ του νόμου Faure στην Εθνοσυνέλευση. Κατόπιν ρωτάμε: «Είστε υπέρ της εισαγωγής της πολιτικής στα λύκεια;». Εδώ παρατηρούμε ξεκάθαρα μια διαφοροποίηση. Το ίδιο συμβαίνει όταν ρωτήσουμε: «Οι καθηγητές μπορούν να κάνουν απεργία;». Σ' αυτή την περι-

πτωση, τα μέλη των λαϊκών τάξεων, με μια μεταφορά της ειδικής πολιτικής τους αρμοδιότητας, ξέρουν τι πρέπει να απαντήσουν. Μπορούμε ακόμα να ρωτήσουμε: «Πρέπει να αλλαχθούν τα προγράμματα; Είστε υπέρ του συνεχούς ελέγχου; Είστε υπέρ της συμμετοχής των γονέων των μαθητών στα συμβούλια των καθηγητών; Είστε υπέρ της κατάργησης της υφηγείας (aggregation) κτλ.». Στην ερώτηση: «Είστε υπέρ του Edgar Faure;» εμπεριέχονται όλες αυτές οι ερωτήσεις, και ο κόσμος πήρε μεμιάς θέση για ένα σύνολο προβλημάτων που ένα καλό ερωτηματολόγιο δεν θα μπορούσε να θέσει παρά μέσω τουλάχιστον εξήντα ερωτήσεων, όπου θα παρατηρούσαμε διαφοροποιήσεις προς όλες τις κατευθύνσεις. Στη μια περίπτωση οι γνώμες θα συνδέονταν θετικά με τη θέση στην κοινωνική ιεραρχία, σε μιαν άλλη αρνητικά, σε ορισμένες περιπτώσεις πολύ έντονα, σε άλλες περιπτώσεις ανεπαίσθητα, ή ακόμη και καθόλου. Αρκεί να σκεφτούμε ότι μια εκλογική αναμέτρηση αντιπροσωπεύει το όριο μιας ερώτησης όπως «είστε υπέρ του Edgar Faure;», για να καταλάβουμε ότι οι ειδικοί της πολιτικής κοινωνιολογίας μπορούν να διαπιστώσουν πως η σχέση που παρατηρείται συνήθως, σε όλους σχεδόν τους τομείς της κοινωνικής πρακτικής, μεταξύ της κοινωνικής τάξης και των πρακτικών ή των γνώμων, είναι πολύ αδύνατη όταν πρόκειται για εκλογικά φαινόμενα, σε σημείο που ορισμένοι να μη διστάζουν να συμπεράνουν ότι δεν υπάρχει καμία σχέση μεταξύ της κοινωνικής τάξης και του γεγονότος ότι ψηφίζουν υπέρ της δεξιάς ή υπέρ της αριστεράς. Εάν έχουμε υπόψη μας ότι μια εκλογική αναμέτρηση θέτει σε μια μόνο συγκρητική ερώτηση αυτό που λογικά θα μπορούσε κανείς να συλλάβει μόνο με διακόσιες ερωτήσεις, ότι οι μεν μετρούν με εκατοστόμετρα, οι δε με χιλιόμετρα, ότι η στρατηγική των υποψηφίων συνίσταται στο να διατυπώνουν άσχημα τις ερωτήσεις και να παίζουν στο μέγιστο βαθμό με την απόκρυψη των ρήξεων, προκειμένου να κερδίσουν τις ψήφους των αναποφάσιστων και πολλά άλλα αποτελέσματα, θα συμπεράναμε ότι θα πρέπει ίσως να τεθεί αντίστροφα η παραδοσιακή ερώτηση της σχέσης μεταξύ ψήφου και κοινωνικής τάξης και να αναρωτηθούμε πώς γίνεται να διαπιστώνεται παρ' όλα αυτά μια σχέση, έστω και αδύνατη και να αναρωτηθούμε για τη λειτουργία του εκλογικού συστήματος, εργαλείο το οποίο, από την ίδια του τη λογική, τείνει να υποστέλλει τις συγκρούσεις και τις ρήξεις. Αυτό που είναι απόλυτα βέβαιο είναι ότι μελετώντας τον τρόπο λειτουργίας της σφυγμομέτρησης, μπορούμε να σχηματίσουμε μια ιδέα για τον τρόπο που λειτουργεί αυτός ο ιδιαίτερος τύπος έρευνας γνώμης που είναι η εκλογική αναμέτρηση και το αποτέλεσμα που παράγει.

Κοντολογίς, θέλησα να καταδείξω ότι η κοινή γνώμη δεν υπάρχει, με τη μορφή πάντως που της αποδίδουν εκείνοι που έχουν συμφέρον να βεβαιώ-

νουν την ύπαρξή της. Είπα ότι υπάρχουν από τη μια μεριά συγκεροτημένες γνώμες, κινητοποιημένες ομάδες πίεσης, κινητοποιημένες γύρω από ένα σύστημα *συμφερόντων* ρητά διατυπωμένων και από την άλλη μεριά, διαθέσεις οι οποίες εξ ορισμού δεν συνιστούν γνώμη, εάν με αυτό εννοούμε, όπως έκανα σ' ολόκληρη αυτή την ανάλυση, κάτι που μπορεί να διατυπωθεί σε λόγο με κάποια αξίωση συνοχής. Ο ορισμός αυτός της γνώμης δεν είναι η γνώμη μου για τη γνώμη. Είναι απλώς η διασάφηση του ορισμού που ενεργοποιούν οι δημοσκοπήσεις, ζητώντας από τον κόσμο να πάρει θέση πάνω σε διατυπωμένες γνώμες και παράγοντας, μέσω της απλής στατιστικής συνάθροισης γνώμών που παράγονται έτσι, αυτό το τέχνημα που είναι η κοινή γνώμη. Λέω απλώς ότι η κοινή γνώμη, στην άρρητα αποδεκτή σημασία από εκείνους που κάνουν σφυγμομετρήσεις ή εκείνους που χρησιμοποιούν τα αποτελέσματά της, λέω απλώς ότι η γνώμη αυτή δεν υπάρχει.

Μετάφραση: Νίκος Παναγιωτόπουλος